

8 (2024), 23-32

Ebussuud Efendi'nin Görüşleri ve Osmanlı Toprak-Vergi Rejimi Hakkında Bir Değerlendirme

An Evaluation on Ebussuud Efendi's Views and The Ottoman Land-Tax Regime

Muhammed Emin Gürsoy

Arş. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü
Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İktisat Tarihi Doktora Öğrencisi
muhammed.gursoy@medipol.edu.tr

Research Assistant, Istanbul Medipol University
Faculty of Business and Management Sciences
Department of International Trade and Finance
PhD. Student in Economic History, Institute of Social
Sciences, Marmara University.
<https://orcid.org/0009-0000-8951-0960>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Araştırma | Research Article
01 Kasım | November 2024
14 Aralık | December 2024
31 Aralık | December 2024
Aralık | December
8
23-32

Atıf | Citation

Gürsoy, M. E. (2024). Ebussuud Efendi'nin Görüşleri ve Osmanlı Toprak-Vergi Rejimi Hakkında Bir Değerlendirme. *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi*, (8), 23-32.
DOI: 10.58686/marufiktisat.1577564

İntihal | Plagiarism | Telif Hakkı | Copyright

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No
plagiarism detected.
Yayıncı | Published by
Maruf Eğitim Araştırma ve Dayanışma Vakfı
Maruf Education Research and Solidarity Foundation

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını
CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the
copyright to their work licensed under the
CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Muhammed Emin Gürsoy).

Ebussuud Efendi'nin Görüşleri ve Osmanlı Toprak-Vergi Rejimi Hakkında Bir Değerlendirme

Öz

Bu çalışma, Ebussuud Efendi'nin fetvaları bağlamında Osmanlı toprak ve vergi rejimi üzerine ekonomi-politik bir incelemedir. Makalenin amacı Ebussuud Efendi'nin ve Osmanlı toprak ve vergi rejiminin arka planda yer alan iktisadi zihniyeti çözümlenektir. Bu çerçevede öncelikle klasik Hanefi fıkıh literatüründe görülen toprak tartışmaları iktisat tarihi bağlamında incelenmiştir. Akabinde Ebussuud Efendi'nin fetvaları ile Osmanlı toprak ve vergi rejimi değerlendirilmiştir. Ebussuud Efendi'nin fetvaları ile Osmanlı toprak ve vergi rejimi arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin yönünün kesin olmadığı ancak uyumlu ve tutarlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu noktada, söz konusu ortak zihniyetin ne olabileceği hakkında bir akıl yürütme yapılmış ve maslahat ilkesi üzerinden bir açıklama getirilmiştir. Ebussuud Efendi ile Osmanlı yönetiminin mülkiyet ilişkilerine dayanan politik kaygılara sahip olabileceği görülmüştür. Sonuç kısmında, Ebussuud Efendi'nin ve Osmanlı sisteminin İslam iktisadı içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmış ve bugünün dünyasında karşılık gelebileceği durumlar ve iktisaden taşıdığı muhtemel anlamlar önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: : Ebussuud Efendi, Osmanlı Ekonomisi, Toprak ve Vergi Rejimi, Miri Arazi, Devlet Müdahalesi, Mülkiyet İlişkileri.

JEL Sınıflandırması: H20, N95, P40, Q15

An Evaluation on Ebussuud Efendi's Views and The Ottoman Land-Tax Regime

Abstract

This study is an economic-political analysis of the Ottoman land and tax regime in the context of fatwas of Ebussuud Efendi. The aim of the article is to analyze the economic mindset underlying this framework. In this context, this study first examines land-related debates in classical Hanafi jurisprudence literature in context of economic history. Then, Ebussuud Efendi's fatwas and the Ottoman land regime are evaluated. It is understood that causality between Ebussuud Efendi's fatwas and the Ottoman land and tax regime is not definitive but they are compatible and consistent with each other. At this point, an argument is made about what this common mindset might be, and an explanation is provided through the principle of maslahah (public interest). It is observed that Ebussuud Efendi and the Ottoman administration may have political concerns based on property relations. In the conclusion, an attempt has been made to determine position of Ebussuud Efendi and the Ottoman system in Islamic economics, and potential meanings and implications that they may carry in today's world have been proposed.

Keywords: Ebussuud Efendi, Ottoman Economy, Land and Tax Regime, State-owned Land (miri arazi), State Intervention, Property Relations.

JEL Classification: H20, N95, P40, Q15

Giriş

Sanayi öncesi toplumlarda kırsal yaşam ağırlıkta olduğu ve insanların çoğunluğunun geçimlerini tarıma dayalı faaliyetlerle sağladığı bilinmektedir. Tarım beslenmenin ötesinde mal ve hizmet üretiminde de rol oynamıştır. Bu nedenle toprak en önemli üretim faktörü olarak öne çıkmış, toplumların uyguladıkları toprak rejimleri de ekonomik, politik ve sosyal yapının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle toplumları anlamamanın şartlarından biri toprakla ilişkilerini çözümlenektir. Ebussuud Efendi (16.yy) de tarım toplumları/ekonomileri kapsamında değerlendirilebilen klasik dönem Osmanlı sosyo-ekonomik düzeninin ve Tanzimat öncesi Osmanlı toprak-vergi rejiminin oluşumunda görev almıştır. Bu nedenle Ebussuud Efendi'nin düşüncelerini incelemek, klasik dönem Osmanlı toprak-vergi rejimini anlayabilmek için gereklidir.

Ebussuud Efendi'nin görüşlerini anlamlandırmak için hayatına ve yaşadığı döneme bakmak uygun olacaktır. Akabinde, Osmanlı idaresinin hemen her konuda birincil referans olarak gördüğü Hanefiliğin toprak rejimi hakkındaki geleneksel görüşlerine ve toprak rejiminde yaşanan değişimlere değinmek yerinde olacaktır. Bu çerçevede, 15. ve 16. yüzyıllarda gerçekleşen tartışmalar ele alınacak ve özellikle dönemin ilmi merkezi olan Mısır'daki görüşlere yer verilecektir. Osmanlı devletinin 16. yüzyılda öne çıkan iki şeyhülislamından biri olan Kemalpaşazade'nin görüşleriyle tamamlanan bu bölümden sonra Ebussuud Efendi'nin görüşleri irdelenecektir. Bu noktada Osmanlı toprak rejiminin detaylarına da girilerek Ebussuud Efendi'nin toprak rejimi hakkındaki fetvaları aktarılacaktır. Ebussuud Efendi'nin görüşleri dönemin ekonomi-politiği bağlamında Kemalpaşazade ile karşılaştırılarak değerlendirilecek ve inceleme vergiler hakkındaki yorumları ile tamamlanacaktır. Sonuç kısmında, Ebussuud Efendi ve Osmanlı örneğinin bugünün dünyası ve iktisadi için ne anlama gelebileceği hakkında bir akıl yürütme yapılacaktır.

1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem

15. yüzyılın sonlarında doğan Ebussuud Efendi'nin doğum yeri kesin olmamakla birlikte ulemeden bir aileye mensup olduğu bilinmektedir (Düzenli 2012: 37-38). Babası, II. Bayezid (1481-1512) ile dostluğu sayesinde hünkâr şeyhi olarak tanınan, Şeyh Yavsi'dir. İlk eğitimini babasının yanında aldıktan sonra Müeyyedzade Abdurrahman Efendi ve Mevlâna Seydî-i Karamanî gibi önemli hocalardan ders alarak ilmi bilgi ve birikimini derinleştirmiştir (Düzenli 2012: 42-44). Bu bilgiler Ebussuud Efendi'nin toplumun iktidara yakın -veya üst- kesiminden olduğunu göstermektedir ki bu durumun olaylara ve olgulara bakışını etkilediği düşünülebilir.

1516'dan 1527'ye kadar sırasıyla İnegöl İshak Paşa, Dâvud Paşa, Mahmud Paşa, Gebze Mustafa Paşa medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra, Sahn-ı Semân dâhilindeki Müftü medresesine tayin olmuştur. 1532'de Aşçızâde Hasan Çelebi yerine Bursa kadılığına, ertesi sene Sa'dî Efendi yerine İstanbul kadılığına getirilmiştir. 1537'de Rumeli Kazaskeri olmuştur. Bu görevi yürütürken 1541'de Budin seferine katılarak 1542'de Budin Kanunnamesi'nin yazımını üstlenmiştir. Sekiz yıl Kazaskerlik görevinde bulunduktan sonra 1545'te Şeyhülislam olmuştur. Tam tarihi bilinmemekle birlikte vazifesini yürütürken vefat etmiştir (Düzenli 2012: 45-48). Bu noktada şu hususa dikkat çekilebilir, Ebussuud Efendi'nin görev tecrübelerinin fetvaları üzerinde etkili olduğu şeklindeki yorumlar mevcuttur ki makalenin ileri kısımlarında bu yaklaşıma yer verilecektir.

Ebussuud Efendi'nin yaşadığı dönem Osmanlı tarihi açısından önemli değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimi olarak görülebilir. Mısır'ın fethi, yalnızca toprak genişlemesi ile sonuçlanmamış aynı zamanda Mısır'daki Hanefi ilmi birikim ile birlikte diğer Sünni mezheplerin de İstanbul'daki mevcut ilmi birikime eklenmesine katkı sağlamıştır (Sahillioğlu 1975: 123). Bu bilgi transferinin etkilerinin Ebussuud Efendi'nin fetvaları üzerinde de gözlemlenebildiği söylenebilir. Yine bu dönemde Osmanlı idaresinin kurumsallaşma sürecine girdiği görülmekte ve söz konusu çabaların Osmanlı uleması ve eliti içerisinde pek çok hukuki ve teorik tartışmalara sebep olduğu bilinmektedir (İnalçık 2000: 30-40). Bilhassa para vakıflarının ve tarım arazilerinin hukuki statüleri gibi konular hakkında şeyhülislamlar arasında yaşanan görüş ayrılıkları öne çıkmaktadır.

15. ve 16. yüzyıllar, dünya ve Osmanlı dış ilişkileri açısından da kritik değişimlerin gerçekleştiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. Avrupa'da yapılan fetihlerin ve küresel ölçekte yürütülen siyasetin yeni vizyonlar ve bakış açıları gerektirdiği söylenebilir. Osmanlıların artan politik etkisi -deyim yerindeyse- tüm gözleri üzerine çekerek devleti, insanların -ve hatta farklı toplumların dahi- çeşitli sorularına ve sorunlarına cevap ve çözüm aradıkları bir mercie dönüştürmüştür. Yeni ele geçirilen toprakların kendine özgü coğrafi ve sosyoekonomik koşullara sahip olmaları da yeni sorunları gündeme getirmiş ve bu sorunlar yeni çözümlerin aranmasına sebep olmuştur. Öte yandan, Osmanlıların *kanun-ı kadim* diye tabir edilen anlayışla yeni topraklardaki eski usullere direnmeme eğilimi göstermesi bu çeşitliliği desteklemiştir (İnalçık 2000: 40-46).

2. Toprak Tartışmaları

Geleneksel Hanefi görüşün toprak rejiminde ikili bir sistemin var olduğu görülür. Öşri ve Haraci şeklindeki bu ayırım, toprağın idaresi ve işletilmesi hakkında vergilendirme usulü gibi mali ve toprak üzerindeki yetkiler, haklar vb. hukuki uygulamaların ne olacağını belirlemektedir. Bu çerçevede toprağın statüsünün fethin hemen sonrasında devlet başkanının alacağı kararlar belirlendiği ifade edilmektedir. Eğer bir ülke fethedilir ve lider toprakları fatihlere/gazilere dağıtırsa veya fetih/savaş gerçekleşmeden önce yerel halk toplu halde İslam'a geçerse, bu topraklar Öşri arazi olur. Eğer bir ülke fethedilir, lider eski halkı yerlerinde bırakır, topraklarını onlara geri verir ve yalnızca karşılığında vergi alırsa, bu topraklar Haraci arazi olur (Akgündüz 1992: 80). Bu ayırımı esas kabul eden fıkıh literatürünün erken dönemlerinde yapılan tartışmaların daha ziyade toprak sahibinin değişmesi ve buna bağlı olarak toprağın statüsünün ne olacağı etrafında şekillendiği söylenebilir (Barkan 1980: 146).

10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yakın ve Orta Doğu'nun kırsal yapısı önemli değişikliklere uğramıştır. Devlet görevlileri, maaşlarını kamu hazinesinden almak yerine vergileri kendi hesaplarına toplamak üzere vergi tahsildarı olarak atanmışlardır. Bu durum, köylü mülk sahipleriyle olan ilişkileri etkileyerek vergi ile kira arasındaki farkı belirsizleştirmiştir. Köylüler, artan vergiler ve baskılar sonucunda mülklerini tahsildarlara devrederek kiracı haline gelmişlerdir. Böylece küçük köylü işletmeleri azalmaya ve büyük mülkler ortaya çıkmaya başlamıştır (Kallek 2015: 54-56).

Aynı dönemlerde Müslüman yöneticiler arasında da özel mülkleri hazine topraklarına dönüştürme girişimlerinin yoğunlaşmaya başladığı görülür. Bu çabalar Fatih Sultan Mehmed'in 1470'lerde vakıf arazilerini hazineye devrettirmesiyle zirveye ulaşmıştır. "Sabân giren yer mülk olmaz" anlayışıyla hareket edilen bu teşebbüste özel mülkiyete çok sınırlı bir alan bırakılmıştır. Bu dönemde *arazi senetlerinin tasdik edilmesi*, kamu hazinesinin toprakları kontrol etme konusunda önemli bir araç haline gelmiş ve bazı hallerde yetkililer özel mülkiyet iddialarını reddederek arazileri hazineye dâhil etmişlerdir. Ancak devletin bu girişimleri politik ve sosyal dirençle karşılaşmış ve bir kısım ulemanın desteği ile söz konusu tepkiler dinî ve ilmi bir boyut da kazanarak güçlenmiştir (İnalçık 2000: 170-174).

Esasında erken dönem Hanefi alimlerinin özel mülkiyeti güvenceye alan bir tavırları bulunur ki Tahavi'nin¹ ve Kadîhan'ın² görüşleri bu yaklaşıma örneklik teşkil etmektedir. Buna göre, topraklarını işleyemeyen bir haraç mükellefinin araziyi kiralama hakkına sahip olduğu ve kiradan elde edeceği gelire haraç ödeyebileceği kabul edilmektedir. Ayrıca hükümdarın borcunu ödeyemeyen mükelleflerin topraklarına el koyma hakkının bulunmadığını yalnızca zorla kiralama ve haraç borcunu kiradan düşme haklarına sahip olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu hükümler haraç mükelleflerinin mülkiyet haklarının tanınması şeklinde değerlendirilebilir. Devletin kiracı bulamaması halinde arazileri haracı ödeyebilecek kadar güçlü kişilere satma hakkına ise Ebu Hanife karşı çıkmıştır. Öte yandan Ebu Yusuf, mirasçuları olmadan ölen haraç mükelleflerinin topraklarının hazine tarafından devralınabileceğini ifade etmiştir ki bu hüküm incelemeye tabi dönemde önemli bir referans oluşturmuştur (Johansen 1988: 83-84).

15. ve 16. yüzyıllar boyunca özel mülklerin hazineye devredilmesi konusunda çeşitli ilmi tartışmaların gerçekleştiği görülür. Hanefi mezhebine göre Mısır, Haraci arazilerden oluşan bir ülke olarak kabul edilir. Ancak 15. yüzyılda yaşayan İbnü'l-Hümâm bu duruma karşı çıkmış ve köylülerden alınan ödemenin gerçek anlamda Haraç değil kullanım hakkı ödemesi olduğunu ifade etmiştir. Hazine topraklarının çoğunun çiftçilerin malı olmadığına dikkat çekerek esas mülk sahiplerinin varis bırakmadan öldüğünü ve bu durumun sonucunun toprakların hazineye devredilmesi olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Hümâm'ın veba salgını üzerinden tarihsel örnek getirerek *haraç mükellefinin ölümü* şeklinde ifade ettiği bu durum, köylülerin kiracı statüsüne dönüşmesi ile mülkiyet haklarının kaybını meşrulaştırıcı bir rol oynamıştır. İbnü'l-Hümâm'ın görüşlerinin Osmanlı Hanefi fıkıhçıları tarafından da sıkça alıntılandığı ve vergi ile kiraya dair hukukun yeniden yorumlanmasının temelini oluşturduğu söylenebilir (Johansen 1988: 84-85).

Özel mülkiyet tartışmalarının Mısır'da yoğunlaşması şaşırtıcı değildir zira Mısır Emevilerden itibaren özel mülklerin bilhassa *evlatlık vakıf* adı altında tutulan arazilerin yaygın olarak görüldüğü bir ülkedir (Kallek 2015: 60). Bu sebeple Mısır'daki ve Suriye'deki fıkıhçıların bir kısmı, Osmanlı yönetiminin fetihten sonra Mısır'da da özel ve vakıf toprakları kendi mülküne dönüştürme çabalarına karşı vakıf arazilerinin ve özel mülkiyetin mali ve hukuki güvencelerini savunmuşlardır. Öne çıkan isimlerden biri İbn Nüceym³ olmuştur. 1553 Osmanlı kanunnamesi vakıf arazilerinin ve özel mülklerin önemli bir kısmının hazineye devredilmesini öngörmüş ve bu durum çeşitli sosyo-politik grupların itirazlarına neden olmuştur.

1 Tahavi fıkıhın çeşitli alanlarında kaleme aldığı eserlerle mezhebin oluşumuna ve yayılmasına öncülük etmiştir. İlaveten, Saymeri ve Şirazi gibi alimler Tahavi'nin Mısır'daki Hanefiler'in reisi olduğunu ifade etmektedir (İltaş 2010: 386).

2 Kemalpaşazade yaptığı müctehid tasnifinde Kadîhan'ı mesailde müctehid -ya da üçüncü derece (ki birinci derecede İmam-ı Azam, ikinci derecede Ebu Yusuf ve Şeybani bulunur)- müctehid olarak niteler (Özel 2001: 122).

3 İbn Nüceym, sadece Mısır'da değil imparatorluk genelinde de tanınmış bir Hanefi fıkıhçısıdır (Burak 2015: 135-139).

1552'de İbn Nüceym, (1553'ten itibaren uygulanan ancak hazırlıkları 1550 başlayan) Osmanlı kanunnamesine karşı mülk sahiplerinin haklarını korumak ve hukuki dönüşüme muhalefet için bir zemin oluşturmak amacıyla çeşitli argümanlar geliştirdiği *Tuhfet'ül-merziyye fi'l-arazi'l-miriyye* adlı eserini kaleme almıştır (Johansen 1988: 86-87).

İbn Nüceym, özel mülklerin devrinin yalnızca haraç ödeyememe halinde mümkün olacağını bunun da mutlak bir devir olmadığını ifade eder. Eğer köylü haraç ödemekte zorlanıyorsa hükümdarın bu mülkleri devralma yetkisi olduğunu belirtir. Ancak bu durumda hükümdar mülk sahiplerinin vekili olarak hareket etmeli ve arazinin ya kamu hazinesi tarafından işletilmesini ya da başka birine kiralanmasını sağlamalıdır. Hükümdar bu arazileri satarsa haraç borcu düşüldükten sonra eski mülk sahiplerine satış bedelini vermelidir. Esasında bu düşüncenin erken Hanefi görüşünün tekrarı niteliğinde olduğu söylenebilir (Johansen 1988: 88-89). Vakıf arazilerinin hazineye devriyle ilgili lehte argüman da bu toprakların hazine kökenli oldukları ve sonradan vakfa dönüştürüldükleri yönündedir. İbn Nüceym ise devlet arazilerinin özel mülke dönüştürülmesinin ve ardından vakıf olarak kullanılmasının meşruluğunu savunur. Buna göre, hazine arazileri hükümdarın temlik veya satış yoluyla özel mülke dönüştürülmüş ve özel mülkiyeti meşru olan bu topraklar sonrasında vakfa dönüştürülmüştür (Johansen 1988: 92-93).

1526-1534 arasında şeyhülislam olarak görev yapan Kemalpaşazade de Osmanlı toprak rejiminin özel mülkiyet anlayışını öncelemesi gerektiğini savunmuştur. Tarihsel referanslar veren Kemalpaşazade'ye göre, Osmanlı toprakları üç kısımdır ki birinci ve ikinci kısımları gelenekte de kendilerine yer bulan Öşri arazi ve Haraci arazidir. Bu arazilerin alıp-satılabilir, vakfedilebilir ve miras bırakılabilir olduğunu belirten Kemalpaşazade, üçüncü bir kategori olarak da kendi döneminde topraklar arasında önemli paya ulaşan ve Memleket diye tabir edilen -ki sonradan Miri sıfatı yaygınlaşmıştır- kategoriyi dile getirir. Ona göre bu topraklar hazinenindir ve yalnızca fethedilen arazilerin sahiplerinin bilinmediği veya sahiplerinin öldüğü durumlarda hazineye/beytülmale devredilmiştir. Bu gibi hallerde tahrir görevlileri arazileri tescil ettirip hazineye intikal ettirerek Timar haline getirmişlerdir (Akgündüz 1992: 83-84). Kemalpaşazade'nin bu yaklaşımı, özel mülkiyet anlayışını merkeze alırken esasında erken dönem Hanefi mülkiyet anlayışını devam ettirmiş ve hazinenin topraklar üzerindeki mülkiyet hakkının varlığını arazi bir durum olarak konumlandırmaya çalışmıştır. Ancak 1545'te Ebussuud Efendi'nin şeyhülislam olmasıyla birlikte toprak rejimi hakkındaki hâkim görüşte de farklı bir yola girilmiştir.

3. Ebussuud Efendi'nin Toprak Görüşleri

Ebussuud Efendi de Osmanlı topraklarını üçe ayırmakta ve gelenekteki Öşri arazi ve Haraci arazi kategorilerini kabul etmektedir. Ancak ona göre Osmanlı topraklarının çok az bir kısmı Öşri arazi ya da Haraci arazi hükmündedir. Ebussuud Efendi Osmanlı topraklarının ekseriyetinin *Memleket* (diğer adıyla *Miri*) *arazisi* olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun ise şöyle gerçekleştiğini ifade eder: Osmanlılar bir toprağı fethettiklerinde araziye ne gaziler arasında pay ederek Öşri araziye dönüştürmüşler ne de vergi almak karşılığında eski sahiplerine bırakmışlardır. Bunun yerine -soyut- mülkiyetini Osmanlı hukuk tabiriyle *Rakabe'sini* hazineye geçirmiş ve intifa (kullanma veya yararlanma) hakkını ise köylülere devretmişlerdir. Bu düzene göre köylüler, devletin toprak üzerindeki kiracılarıdır ve devlete yapacakları ödemeler de kira hükmünde sayılır. Bu sebeple köylünün toprağı alıp-satma, vakfetme veya miras bırakma hakkı yoktur. Ayrıca, Ebussuud Efendi hukuki statüsü Öşri veya Haraci olarak belirlenmemiş tüm toprakların da Miri sayılacağını belirtmiştir (Akgündüz 1992: 80). Böylece Ebussuud Efendi, yalnızca sahipsiz kalan veya sahibi belirsiz olan toprakları ifade etmek için kullanılan bir kategorinin tanımını genişleterek olağan dışı koşullarda ortaya çıkan ve tercihe bağlı olmayan bir durumu olağan ve tercih edilebilir bir hale getirmiştir.

Ebussuud Efendi'nin bu yeni yaklaşımının dönemin Hanefileri için nispeten yeni olduğu söylenebilir ancak Şafii mezhebi açısından bu görüş olağandır. Fıkıh geleneğinde toprak rejimi konusundaki tartışmalar büyük ölçüde Irak'taki Sevad arazisinin hükmü üzerinden çıkmıştır ve Hanefilerin bu mesele hakkındaki yorumu mezheplerinin geleneksel yaklaşımına dayanak olmuştur. Buna göre Hanefiler için Irak'taki Sevad arazisi, topraklar vergi karşılığında eski sahiplerine bırakıldığı için Haraci arazi statüsündedir. Öte yandan Şafilere göre, Irak'taki Sevad arazisinin mülkiyeti daha başlangıçta hazineye intikal ettirilmiştir ve bu nedenle söz konusu topraklar Miri arazi hükmündedir ve üzerinde yaşayan köylülerin statüsü hazinenin kiracısı olmaktır (İnalçık 1998: 158-159). Bu durum, Ebussuud Efendi'nin kendi mezhebi olan Hanefiliğin sınırlarının ötesine -ama elbette Sünniliğin içerisinde kalarak- geçtiği şeklinde yorumlanabilir ki böyle bir girişim Osmanlı yönetiminin hem esnek hem de çok yönlü olması beklenen ve yeni gelişen emperyal vizyonuyla da uyumlu kabul edilebilir. Yine bu örneklik, Mısır'ın fethiyle İstanbul'a aktarılan ilmi zenginliğin doğal bir sonucu olarak da görülebilir.

Osmanlı düzeninde toprakların tarımsal açıdan işletmesi köylülere devredilmiştir ancak idari açıdan bir kesinlik yoktur. Erken dönemde ve 17. yüzyılın başlarına kadar yaygın olan usul, Timar sistemi olmuştur. Bu düzene göre, hükümdar hazineye ait arazileri yönetsel olarak sipahi denilen askerlere veya devlet görevlilerine Timar adıyla devretmektedir. Bu sistemin amacı devlet vazifesindeki kişilerin sundukları hizmetin bedelinin ödenmesidir. Timar sahibi, köylülerin hazineye yapacağı

ödemeleri kendi hesabına toplama hakkını ve köylüler arasında çıkmış cezai olmayan anlaşmazlıkları çözme yetkisini haizdir. Ancak bu gibi haklar ve yetkiler geçici olup Timar sahibinin ölümüne kadar sürmektedir. Timar sahipleri idaresini üstlendikleri arazileri miras bırakamaz, satamaz, vakfedemez veya kiralayamaz. Bu nedenle denilebilir ki esasında Timarlıların sahip oldukları şey, toprağın mülkiyeti değil toprakla bağlantılı bir *makam*dir. Ayrıca Timarlı, köylülerin haklarını ihlal ederse veya devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmese Timarı elinden alınabilir. Bu şartlar ve kurallar toprağın mülkiyetinin devlete ait olduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır (Barkan 1980: 828-852).

Osmanlı ulemasında dönemin saygın kabul edilen iki isminin, Kemalpaşazade'nin ve Ebussuud Efendi'nin toprak rejimi konusundaki görüşlerinin farklı olduğu dikkat çekmektedir. Yukarıda da aktarıldığı gibi Kemalpaşazade'nin düşüncelerinin merkezinde özel mülkiyetin yer aldığı ifade edilebilir. Miri arazi uygulamasını inkâr etmemekle beraber esas mülkiyet biçimi olarak özel mülkiyeti öne çıkarmaktadır. Arazi mülkiyeti konusundaki fetvası, arazilerin yalnızca sahiplerinin ölümünde veya fetih sırasındaki durumlarının bilinmediği hallerde hazineye geçeceğini belirtir. Ebussuud Efendi'nin anlayışının merkezinde ise devlet mülkiyetinin yer aldığı söylenebilir. Ebussuud Efendi, mülkiyetin hazineye ait olduğu fikrini esas kabul etmiş ve Osmanlı topraklarının statüsünü belirlerken başlangıç durumuna dair bir iddia öne sürerek özel mülkiyete karşı devlet mülkiyetini öncelemiştir (Mundy, Smith 2007: 15-16).

Bu farklılaşma -ve daha ziyade Ebussuud Efendi'nin görüşleri- ile ilgili çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Yaklaşımlardan biri meseleyi din, hukuk ve siyaset ekseninde ele almakta, yalnızca Ebussuud Efendi'nin fetvalarını değerlendirmekte ve *sistemin İslamlaşması* olarak ifade edilebilmektedir. Buna göre, Osmanlı toprak rejimi Bizans'tan ve Selçuklu'dan tevarüs etmiştir ve Ebussuud Efendi de mevcut uygulamaya fıkhi/İslami bir zemin oluşturmuştur (Imber 1997: 115-137). Ancak bu yaklaşım, Selçukluların tüm tarihleri boyunca ve Osmanlıların da iki yüzyılı aşkın bir süre İslamlaşmamış bir sistemi takip ettiklerini ima ettiği için makul olmaktan uzaktır. Söz konusu farklılıkla ilgili bir diğer yaklaşım ise meselenin tarihselliğine odaklanmakta ve konuyu kurumsal gelişim üzerinden incelemektedir. Buna göre, Kemalpaşazade'nin fetvalarının muğlaklık barındırması dolayısıyla, Ebussuud Efendi'nin fetvalarının farklılaştığını söylemek zordur. Ayrıca Ebussuud Efendi'nin yaptığı şey sadece mülkiyet ilişkilerini ve kanunların kökenini ortaya çıkararak -vergilendirme sisteminin nasıl işleyeceğini açıklamaktan ibaret olan- zamanın literatürünü detaylandırmaktır (Punar 2015: 29-30). Bu iki yorumun ortak yönleri, iki ismin -Kemalpaşazade'nin ve Ebussuud Efendi'nin- görüşleri arasında bir farklılaşma olduğunu düşünmemeleri ve Miri mülkiyetin Osmanlı devletinin başından beri esas rejim olarak uygulandığını kabul etmeleridir. Ayrıca meseleyi iktisadi ve politik bir yaklaşımla ele almamaktadırlar.

Bu noktada, Miri mülkiyet rejiminin Kadim olduğu varsayımı sorgulanabilir. Ebussuud Efendi'nin hem Anadolu hem de Rumeli hakkında yöneltilen sorulara verdiği cevaplar, kendinden önce Haraci mülkiyet rejiminin uygulanmış olma ihtimalini mümkün kılmaktadır. Konuyu daha iyi anlamak için fetvaları incelemek yerinde olacaktır:

Mesele: Bi haseb-iş-şer-iş-şerif Memleket-i Rum'da reaya elinde olan arazi-i öşriyyenin ve arazi-i haraciyyenin bey'i ve rehni ve vedi'atı ve icaresi ve şüfa'sı ve istibdali üzerine te'amül-i nas vaki olub kuzat hüccet vermeleri şer'i midir? Beyan buyurula?

El-Cevap: ...reaya ellerinde olan arazi ne öşriyyedir ve ne haraciyyedir. Belki arz-ı memleketdir ki, arz-ı miri demekle meşhurdur. Rakabesi beytülmalındır; reaya tasarrufu tefviz olunmuştur... Kudat, bey' ve şira hücceti vermek batıl-ı mahzurdur... Vediat komak ve ariyet vermek, bir hüküm-i şer'i icab eder nesne değildir (Akgündüz 1992: 80-81).

Mesele: Fi zamanına Rumeli'nde olan reayanın ellerinde olan arazi-i öşriyye ve haraciyyenin bey'i ve rehni ve icaresi ve bey' olundukda şüfa cari olması ve istibdal üzere te'amül mukarrer olunub, kudat dahi sicillerine kayd edüb ve yedlerine hüccet verüb imza edegelmişler. İndeş-şer' kudatın etdikleri şer' -i şerife muvafık mıdır? Beyan buyurula.

El-Cevap: Arazi-i merkume ne öşriyyedir ve ne haraciyyedir; arz-ı memleketdir. Ne hin-i fetihde ganimine kismet olunub öşriyye kılınmışdır ve ne ashabına temlik olunub haraciyye-i sırf kılınmışdır... Tahrir olunan ahkâmın vedi'at ve ariyetden kalanı şer'i değildir... Kudat mahza reayanın verüb almasına bey' ve şira itlak edüb hüccet vermek, asla şer'-i şerife muvafık değildir. İnşası ve imzası dahi batıldır (Akgündüz 1992: 81).

İki fetvanın da suallerine bakıldığında, Ebussuud Efendi döneminde Haraci mülkiyet rejiminin hem reaya hem de kadılar -fetvadaki ifadesiyle *kudat dahi*- tarafından tatbik edildiği ve bu uygulamanın meşruiyetinin Ebussuud Efendi'ye sorulduğu söylenebilir.⁴ Öte yandan, bu meselenin Ebussuud Efendi ile nihayete ermediği ve sonraki dönemlerde hukuki değişimlerin

4 Bu durumda iki ihtimal bulunmaktadır. Birincisi, Osmanlılar en başta Osmanlı öncesi yaygın Müslüman uygulamasını terk etmiş ancak reaya ve kadılar 16. yüzyılda Osmanlı öncesi Müslüman uygulamasını ihya etmeye -bu ifadeyi politik bilinç atfetmeksizin kullanmak gerekçesiyle- ve Ebussuud Efendi de bu girişime karşı gelmiştir. İkincisi ise, Osmanlılar başlangıçta Osmanlı öncesi yaygın Müslüman uygulamasını devam ettirmiş ancak daha sonra rejim değişikliğine gitmiş ve Ebussuud Efendi de bu değişimin gereği olarak eski uygulamayı gayri meşru ilan etmiştir. Basit olan açıklamayı karmaşık olan tercih etmek ve ikinci ihtimali doğru kabul etmek makuldür.

dahi söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Girit'in fethinden sonra 1670'te Girit adası için Miri mülkiyet rejimi değil Haraci mülkiyet rejimi uygulanmıştır (Kolovos 2007: 206-207). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki rejim değişikliğinin devrim niteliğinde bir değişim olduğunu söylemek zordur. Zira Haraci rejimin fiili durumu ile Miri rejimin fiili durumu arasında büyük farklılıklar yoktur. Haraci mülkiyet rejimindeki pek çok hak ve kavram yeni isimlerle -temlik (sahiplik vermek) yerine tefviz, bey' (satış) yerine ferağ ve irs (miras) yerine intikal gibi- Miri mülkiyet rejiminde de ihdas edilerek devam ettirilmiştir (Mundy, Smith 2007: 19).

Bu durumda, Ebussuud Efendi ile başlamayan ve Ebussuud Efendi ile bitmeyen bir tartışma olduğunu ve Kemalpaşazade ile Ebussuud Efendi arasında bir farklılaşma bulunduğunu söylemek daha doğru olabilir. Bu farklılaşmanın sebebinin iki ismin fıkhi yaklaşımlarında saklı olma ihtimali vardır. Denilebilir ki Kemalpaşazade daha ilkesel bir tavırla hareket etmiş ve değişen şartlarla birlikte revize edilen biçimiyle klasik Hanefi toprak görüşünü devam ettirmiştir. Öte yandan Ebussuud Efendi içinse, toprak rejimi konusunda maslahat kavramı ile hareket ettiği, toprak üzerinde devlet mülkiyetinin maslahat ile daha uyumlu olacağını düşündüğü ve fetvalarını da bu doğrultuda şekillendirdiği ifade edilebilir. Zira benzer bir tavır para vakıfları konusunda da sergilemiş ve ulema içerisinde gelen birtakım itirazlara rağmen maslahat kavramına referansla para vakıflarına olumlu yönde fetva vermiştir (Özcan 1997: 46-48).

Ebussuud Efendi'nin maslahat ilkesini izlemekteki kaygılarının birincisinin mali olduğu söylenebilir. Ebussuud Efendi'ye göre toprakların özel mülkiyetinin tanınması, veraset haklarının da tanınmasını gerektireceği için bir dizi sorunu beraberinde getirecektir. Bilhassa genişliği ancak bir aileyi geçindirebilecek ölçülerde olup çiftlik diye tabir edilen üretim birimlerinin veraset yoluyla bölünmesi *toprakların küçülmesi* problemine yol açacaktır. Bu durum, vergi hesaplamalarını ve vergi tahsilatlarını zorlaşacağı için hazinenin giderlerinin artması ve gelirlerinin azalması sonucu maliye açısından zarar ortaya çıkacaktır. Bu koşullar altında Ebussuud Efendi, özel mülkiyetin kaldırılmasının veraset haklarının reddedilebilmesine imkân vererek söz konusu sorunları engellenebileceğini düşünmüştür (Barkan 1943: 299).

Ebussuud Efendi'nin bir diğer kaygısının ise politik olduğu düşünülebilir. Köylülerin devlete yapacağı ödemeleri kendi hesaplarına toplamak üzere tahsildar olarak görevlendirilen ve çoğunluğu asker olan devlet görevlilerinin, köylülerin elindeki toprakları çeşitli yollarla kendi mülkiyetlerine geçirme eğiliminde oldukları tarihsel açıdan -yukarıda da ifade edildiği gibi 10. yüzyıldan beri- bilinen bir olgudur. Mülkiyetin bu şekilde dar bir çevrede temerküz etmesinin iki yönlü sorun üretmesi muhtemeldir. Birinci problem⁵, köylü kesiminin mülkiyetten mahrum kalması ve buna bağlı olarak mülksüzleşmesi ya da mülksüzleştirilmeye açık hale gelmesi şeklinde ifade edilebilir. Bu durum, özellikle 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da görülen ve proleterleşme olarak ifade edilen soruna yol açma tehlikesi barındırmaktadır. İkinci problem⁶ ise, yerel düzeyde askeri gücü tekelinde tutan bir grubun iktisadi gücü de tekeline almasıyla birlikte merkezi yönetim için isyan etmek gibi yöntemlerle politik krizler çıkarma veya merkezi yönetim üzerinde baskı kurarak karar alma süreçlerini bozma potansiyelinin artmasıdır. Bu iki muhtemel sorun Ebussuud Efendi'nin özel mülkiyete karşı Miri mülkiyeti savunmasının politik sebepleri olarak değerlendirilebilir.⁷

Fıkıh geleneğindeki toprak rejimi tartışmalarının Irak'taki Sevad arazisi ekseninde geliştiği daha önce ifade edilmişti. Irak'ın fethini müteakip ikinci Halife Hz. Ömer söz konusu toprakları gaziler arasında paylaşmamış ve bu kararına da Kur'an-ı Kerim'de geçen "(bu mallar ve servet) sadece zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın (Haşr 7)" şeklindeki ifadeyi dayanak olarak sunmuştur. Bu durum, geleneksel toprak rejimi geliştirilirken gözetilen amacın mülkiyetin toplumun dar bir kesiminde temerküz etmesini engellemek olduğu şeklinde yorumlanabilir (Kallek 2015: 176-177). Ancak tarihi tecrübenin gösterdiği üzere, güç ilişkilerinin değişmesi ve kurumsal dönüşümler neticesinde, özel mülkiyetin kabulü bu amacın gerçekleştirilmesine hizmet edemeyecek bir hâl ortaya çıkarmaya başlamıştır. Denilebilir ki Ebussuud Efendi de *şariin maksadı* olarak bilinen ve hükmün amacı doğrultusunda uygulanması şeklinde tanımlanabilecek anlayıştan hareketle kendi mezhebinin ana görüşünden vazgeçip Şafii mezhebinin yorumunu referans olarak toprak rejiminde Miri mülkiyeti savunmuştur.

Ancak bu yorum, Ebussuud Efendi'ye niyet atfetmekten öteye geçmeyecektir. Zira fetvasını *toprakların küçülmesi* problemiyle temellendirirken *emlakın temerküzü* şeklinde ilave bir gerekçe dile getirmemiştir. Öte yandan Ebussuud Efendi'den sonraki dönemde toprağın mülkiyet ilişkileri hakkındaki tartışmaların şeyhülislam seviyesinde devam etmesi dikkate değerdir. 1610'lar ile 1640'lar arasında şeyhülislam olarak birbirlerinin yerlerine tekrar tekrar görevlendirilen Hocazade Esad ve Zeke-riyazade Yahya Efendilerin mülkiyet hakları konusunda farklı tercihler yaptıkları görülür.

5 Osmanlı yönetiminin küçük toprak sahipliğine dayalı köylü hanesi işletmelerini koruma yönünde bir eğilimi olduğu bilinmektedir (İnalçık 2000: 187-190). Bu sebeple köylülerin topraksız kalarak mülksüzleşmesini bir sorun olarak görecekları söylenebilir.

6 Osmanlı yönetiminin büyük toprak sahipliğine dayalı askeri-iktisadi yerel güç odaklarının oluşmasına karşı olduğu bilinmektedir (İnalçık 2000: 170-174). Bu nedenle Timarlıların aristokrasiye dönüşmesini bir problem olarak değerlendirecekleri ifade edilebilir.

7 Timar sahiplerini, devletin yereldeki ajanları olarak görmek yerine devletin yereldeki rakipleri olarak görmek söz konusu yorumu -daha doğru değil- daha anlaşılır kılmaktadır.

Esad Efendi Timar sahibine karşı köylünün haklarını genişletmeyi savunurken Yahya Efendi Timar sahibinin yetkilerini korumaya çalışmıştır (Punar 2015: 117). Timar sisteminin çözüldüğü bir dönemde⁸ böyle bir tartışmanın yaşanması ve tarafların sürekli makam değişikliği yapması meselenin ekonomi-politik bir boyutu olduğunun işareti olarak yorumlanabilir. Bu durum, Ebussuud Efendi'nin de -bizzat dile getirmemiş olsa bile- konuya ekonomi-politik açıdan da yaklaştığına dair düşünceleri makul hale getirmektedir.

Ebussuud Efendi'nin Miri mülkiyeti savunma sebeplerinin sonuncusu olarak içinde bulunduğu koşullara da değinmek gerekebilir. Ebussuud Efendi'nin bir dönem Rumeli kazaskeri olarak görev yaptığı, Budin'in fethi seferine katıldığı ve bu tecrübelerinin para vakıflarına olumlu fetva vermesi üzerinde etkili olduğu bilinmektedir (Özcan 1999: 125-155). Benzer bir duruma toprak rejimi hakkındaki görüşü için de geçerli olduğu düşünülebilir zira -daha önce ifade edildiği gibi- Ebussuud Efendi Budin'in fethi sonrasında bölgenin toprak ve vergi rejimini düzenleyen kanunnameyi bizzat hazırlamıştır. Ayrıca, Osmanlılar topraklarını Avrupa yönünde genişleten, bu vizyonun gerekliliklerini kurumsal oluşumlarına yansıtan ve bu süreçte yeni bölgelerin eski yapılarını da dikkate alan bir yönetim anlayışına sahiptiler (Pamuk 2005: 34-41). Osmanlı öncesinde Avrupa topraklarında feodal rejimin olduğu ve toprakların aristokratlar elinde temerküz ettiği dikkate alındığında, Hanefi mezhebinin geleneksel mülkiyet rejiminin uygulanmasının (yani toprakları eski sahiplerine mülkiyet haklarını tanıyarak vermenin) aristokrasiyi sürdürmek anlamına geleceği söylenebilir. Bu iki olgunun Osmanlı yönetimini Miri mülkiyeti öncelemeye ve Ebussuud Efendi'yi de Miri mülkiyeti meşrulaştırmaya sevk etmiş olması muhtemeldir.

4. Ebussuud Efendi'nin Vergi Görüşleri

Toprak rejimiyle doğrudan ilişkili olması hasebiyle, Ebussuud Efendi'nin vergiler hakkındaki görüşlerine de değinmek yerinde olacaktır. Vergilerle ilgili yorumlarının ilki Osmanlı topraklarında köylülere alınan *ödemelerin* tapu kayıtlarında ve hukuki metinlerde *Öşür* şeklinde anılması üzerinedir. Ebussuud Efendi bu mükellefiyetin *Öşür* olmadığını zira *Öşür*'ün *Zekât* hükmünde olduğunu, bu kullanımın sadece galat-ı meşhur olduğunu ve doğru nitelemenin ancak *Haraç* olabileceğini ifade eder:

Mesele: Zeyd tasarrufunda olan miri yeri üzerine buğday ekip-biçip ağniyadan olan sipahisi Amr'a öşür verdikten sonra buğdaydan fukaraya dahi bir miktar nesne vermek şer'an lazım olur mu?

El-Cevab: Olmaz. Verdiği öşür değildir. Ona öşür demek amme-i nasun 'ala fahiselerdir. Miri yerler cemi'an haraciyyedir asla öşriyye olmak ihtimali yoktur. Verilen behre harac-ı mukasemdir (Gün 1996: 129).

Köylülerin yaptıkları ödemelerinin *Öşür* mü yoksa *Haraç* mı olduğu sorusu önemlidir. Zira, *Öşür* tarımsal ürünlerin *Zekât*'ı olduğu ve *Zekât*'ın hem oranı hem de harcanabileceği yerler nass ile sabit olduğu için, *Öşür*'ün de oranı ve harcanabileceği yerleri belirli ve değişmezdir. Öte yandan, sonradan ortaya çıkan bir uygulama olması hasebiyle *Haraç*'ın oranı ve sarf edilebileceği yerler devlet başkanının yetkisi altındadır. Bu hususta Ebussuud Efendi'nin *Öşür* yerine *Haraç*'tan yanı tavrı alması, ekonomi-politik bir yorumla, hükümdarın yetki alanını genişletme çabası olarak değerlendirilebilir. Ebussuud Efendi'nin, Osmanlılar gelmeden önce köylüsü Müslüman olmuş toprakları dahi *Haraci* olarak nitelemesi bu yorumu destekleyen bir argüman olarak görülebilir. Ancak bir detayı da belirtmek gerekir ki Ebussuud Efendi köylülerin yaptıkları tüm ödemeleri *Haraç* şeklinde tanımlamamış ve resm-i nahl (bal vergisi), resm-i ganem (koyun vergisi) ve benzeri bazı ikincil dereceden ödemeleri *Öşür* (*Zekât*) olarak nitelemiştir.

Mesele: Sipahinin arz-ı miride olan mahsülden aldıkları semen ve resm-i çift diye aldıkları akçe ve resm-i bennak ve resm-i mücerred ve resm-i ganem ve resm-i nahl ve resm-i tapu sipahilere helal olur mu?

El-Cevab: Resm-i ganem, ganemin zekatıdır. İki yüz dirheme malik olmayana haram değildir. Resm-i nahl dediği balın öşrü ise fakir olana o dahi haram olmaz (Gün 1996: 131).

Esasında Ebussuud Efendi'nin *Öşür*-*Haraç* tartışmasındaki bu görüşü, Osmanlı topraklarının Miri arazi olduğu şeklindeki hükmüyle çelişmektedir ki kendisi de bu durumu başka bir fetvasında dile getirmiştir. Bu sebeple köylüler ile devlet arasındaki ilişkiyi "tasarruf süresi beyan olunmamış bir *İcare-i Faside*" olarak nitelemenin en doğrusu olacağını ifade eder (Akgündüz 1992: 82).

⁸ Timar sisteminin yaşatılması ve terk edilmesi konusunda tartışmalar olmuş ve nihayetinde sistem çözülmüştür (Akdağ 1945: 419-431). Timar sahiplerini rakip olarak gören yaklaşım doğru kaul edilirse, varsayılan gerilimde reyanın da devletin müttefiki olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Burada Ebussuud Efendi devlet ile köylü ilişkisini sözleşmenin süresinin belirsiz olması⁹ dolayısıyla fasit kiralama olarak nitelemiştir. Uygulama açısından bakıldığında ise köylülerin yaptıkları ödemeler Haraci mülkiyet rejimindeki ile birebir aynı biçime sahiptir. Buna göre köylüler, birisi Harac-ı Muvazzaf gibi sabit tutarlı diğeryse Harac-ı Mukaseme gibi değişken/oranlı olmak üzere iki tür ödemeye yükümlüdürler Uygulama ile hüküm arasındaki bu çelişkinin yalnızca şekil şartları gözetilerek çözülmüş olması hakkında, *maslahat ilkesi ile meşrulaştırılan -ve yukarıda detayı verilen- daha büyük bir faydayı sağlayabilmek için geliştirilmiştir* şeklinde bir yorum yapılabilir.

Ebussuud Efendi'nin vergiler hakkındaki bir diğer görüşü, köylülerin yapacakları ödemelerin yükü hakkındadır. Buna göre Ebussuud Efendi, verginin sabit miktarlı bölümü olan ve Harac-ı Muvazzaf'ın dengi sayılan *Çift Resmî*'nin ne kadar olacağı ile ilgili bir yorum yapmamış ve bu kararı hükümdarın tasarrufuna bırakmıştır. Aynı fetvaya göre, verginin değişken/oranlı kısmı olan ve Harac-ı Mukaseme'nin muadili sayılan *Öşür*'ün/*Aşar*'ın ne kadar olacağı ile ilgili ise "mahsulün 1/10'u veya 1/8'i hatta 1/2'si dahi olabileceğini ancak kararın söz konusu bölgenin tarımsal verimliliğine göre verilebileceğini ve iyi topraklarda yüksek kötü topraklarda düşük oran uygulanabileceğini" ifade etmiştir (Akgündüz 1992: 80). Bu durumda, birinci vergi türünün modern maliyedeki *götürü usulü vergiye* denk geldiği söylenebilmekte ve günümüzde de bu çeşit verginin rakamlarının arkasında belirli bir iktisadi hesap olmadığı dikkate alındığında Ebussuud Efendi'nin konu hakkında herhangi bir görüş bildirmemesi kabul edilebilir görünmektedir. İkinci vergi türünün ise modern maliyedeki gelir vergisine tekabül ettiği anlaşılmakta ve tıpkı günümüzde olduğu gibi Ebussuud Efendi'nin de bu vergi çeşidi için gelir seviyesine göre değişen bir oran -teknik tabir ile *artan oran-* olması gerektiğine dair fetva verdiği görülmektedir.

Sonuç

Hanefi fıkıh literatürüne bakıldığında toprak rejimi hakkındaki tartışmaların süreklilik arz ettiği görülmektedir. İlk fetihlerle başlayan sürecin fetihler devam ettikçe tekrar tekrar nüksettiği söylenebilir. Ayrıca tarihsel tecrübelerin ve sosyo-ekonomik dönüşümlerin de tartışmaları tetiklediği anlaşılmaktadır. Irak'ın fethiyle başlayan ve çok parçalı (ya da dağınık) özel mülkiyeti esas alan uygulamaların teorik çerçevesi daha sonra oluşturulmuş ancak 10. yüzyıldan itibaren yerel güç odakları mülkiyeti temerküz ettirmeye başlamış ve peşi sıra hükümdarlar da özel mülklere hatta vakıflara el koymak için farklı gerekçelere başvurmaya yönelmişlerdir. 15. yüzyıla gelindiğinde, fiili durumun devlet mülkiyetinin ağırlıkta olduğu bir şekle bürünmeye ve devlet mülkiyetini savunmaya çalışan alimlerin de öne çıkmaya başladığı ifade edilebilir. Bu değişimin yaşandığı dönem iktisat tarihi açısından da dikkat çeken bir zaman dilimidir ki Kapitalizmin gelişimi bu sıralarda hızlanmaya başlamıştır. Denilebilir ki büyük toprak sahipliğine dayalı aristokrasilerin hüküm sürdüğü ve burjuvazinin büyümeye başladığı Avrupa'da sınıflı toplumlara dayanan bir iktisadi sistem gelişirken İslam dünyasında ise sınıflılık önlenmeye çalışılmıştır.

Ebussuud Efendi'nin yorumlarının ve bu tarihsel tecrübenin İslam iktisadı açısından da yüksek değer taşıdığı söylenebilir. Bunun için öncelikle Ebussuud Efendi'nin örnekliliğinden yola çıkarak bir genel ilke oluşturmak yerinde olacaktır. Ebussuud Efendi'nin fetvasını fıkıhtaki *maslahat* kavramına dayandırmış olabileceği şeklindeki düşünce yukarıda aktarılmıştı ancak iktisadi yaklaşımını da yorumlamak mümkündür. Ebussuud Efendi'nin bazı fetvaları dikkate alındığında vergilendirme başarısını önemsemediği görülür. Hatta modern dönemde bu hedeflere katkı sağladığı düşünülen vergilendirme yöntemlerine benzeyen usulleri teviz ettiği söylenebilir. Yine diğer bazı fetvaları incelendiğinde özel mülkiyetin maliklere tanıdığı bazı hakları yeni kavramlarla Miri mülkiyet rejiminde devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, Ebussuud Efendi'nin esasında özel mülkiyete karşı olmadığı ancak Haraci arazi rejiminin mülkiyetin temerküzünü engelleyemediğinin tecrübe edilmesi sonucunda devletin toprak mülkiyetine müdahalesini gerekli gördüğü şeklinde bir yorum yapılabilir. Ayrıca Ebussuud Efendi'nin anlayışına göre devlet, toprakların ne tarımsal işletmesini ne de mülki idaresini doğrudan üstlenmiş, yalnızca Timar düzeni adı verilen sistem üzerinden bir müfettiş gibi hareket etmiş ve kendi durduğu pozisyonu da denetleyici veya gözetleyici anlamındaki *Rakabe* kelimesiyle nitelemiştir.

Makale boyunca varsayılan bu iktisadi yaklaşımın bugünün dünyasında da benzerlerini bulmak mümkündür. Mesela, rekabetçi piyasaya imkân tanımadığı için *doğal tekel* olarak isimlendirilen havalimanları veya köprüler gibi yapıların mülkiyetinin devletlere ait olması ancak işletmelerinin geçici olarak özel mülkiyete devredilmesi durumu bulunmaktadır. Bu uygulamada söz konusu mülkler doğaları gereği tekel oluşturdukları için mülkiyetleri devlete aittir ki burada amaç bireysel tekelleşmenin önüne geçmektir. Bizim tarihsel tecrübemizde de toprakların bireysel temerküzünü ve dolayısıyla tekelleşmesini önlemek için tarım arazileri üzerinde devlet mülkiyeti tesis edilmiştir. Ebussuud Efendi'nin iktisadi görüşüyle benzerlik arz eden yaklaşımlardan kaynaklanan mevcut uygulamaların yanı sıra, makale boyunca var olduğu iddia edilen zihniyetin yeni yöntemlerin veya çözümlerin gündeme gelebilmesine de imkân tanıdığı düşünülebilir. Mesela, tarım toplumları açısından toprağın

⁹ Kiralamada kiralanan şeyin, kiralama süresinin ve kiralanan şeyin kullanım şeklinin baştan belirlenmesi gerekmektedir. Fıkıhçıların uzlaştığı bu gereklilikler, ileride doğabilecek çatışmaları ve mağduriyetleri önlemeyi amaçlar. Kiralama, kural olarak sınırlı süreyle yapılır. Sürenin uzunluk veya kısalığı önemli olmayıp tarafların anlaşmaları yeterlidir (Bardakoğlu 2000: 381).

taşıdığı kıymetin ve hayatiyetin şehir yaşamının ağırlıkta olduğu modern toplumlarda konut için geçerli olduğu söylenebilir. Toprağın ve konutun benzerlikleri, ikisinin de gayrimenkul olmalarıyla beraber, birinin temel ihtiyaçlardan olan besleme için gerekli ana kaynak olması ve diğerinin yine temel ihtiyaçlardan olan barınma için gerekli ana kaynak olması şeklinde ifade edilebilir. Öte yandan farklılık olarak, birinin üretim faktörü olduğu diğerinin ise tüketim malı olduğu unutulmamalıdır. Ancak temel ihtiyaçlarla olan doğrudan bağlantıları, ikisinin de temerküzünün iktisadi yapıyı bozucu etkiye yol açılmasını mümkün kılmaktadır. Bu durumda bir toplumun yaşayabileceği muhtemel bir konut krizinde Miri mülkiyet rejimine benzer bir uygulamanın da tartışılabilir kabul edilmesi makul görünmektedir. Elbette Ebussuud Efendi'nin düşünceleri ve bizler için ne anlam ifade edebileceği ileri araştırmalarla daha iyi anlaşılacaktır.

Kaynakça / References

- Akdağ, M. (1945). Timar Rejiminin Bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(4), 419-431.
- Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Cilt 4*. Fey Vakfı Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (2000). İcare. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 21, ss. 379-388). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Barkan, Ö.L. (1943). 15. ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraat ve Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları: Cilt 1, Kanunlar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü.
- Barkan, Ö.L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1*. Gözlem Yayınları.
- Burak, G. (2015). *The Second Formation of Islamic Law: The Hanafî School in the Early Modern Ottoman Empire*. Cambridge University Press.
- Düzenli, P. (2012). *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*. OSAY.
- Gün, D. (1996). *Kanunname-i Sultaniyye* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İltaş, D. (2010). Tahavi. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 39, ss. 385-388). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Imber, C. (1997). *Ebu's-suud: The Islamic Legal Tradition*. Edinburgh University Press.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: Cilt I*. Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (1998). *Essays in Ottoman History*. Eren Yayıncılık.
- Johansen B. (1988). *The Islamic Law on Land Tax and Rent The Peasants' Loss of Property Rights as Interpreted in the Hanafite Legal Literature of the Mamluk and Ottoman Periods*. Croom Helm.
- Kallek, C. (2015). *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi: Harac ve Emval Kitapları*. Klasik.
- Kolovos, E. (2007). Beyond 'Classical' Ottoman Defterology: A Preliminary Assessment of The Tahrir Registers of 1670-71 Concerning Crete and The Aegean Islands. İçinde E. Kolovos, P. Kotzageorgis, S. Laiou, M. Sariyannis (Ed.), *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Toward A Social and Economic History* (ss. 201-235). Isis Press.
- Mundy, M., Smith, R.S. (2007). *Governing Property, Making The Modern State: Law, Administration and Production in Ottoman Syria*. I.B.Tauris.
- Özcan, T. (1997). *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, T. (1999). Sofyalı Bâli Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (3), 125-155.
- Özel, A. (2001). Kadihan. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 21, ss. 121-123). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2005). Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlı'nın Uzun Ömürlülüğü. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 134, 34-41.
- Punar, B. (2015). *Kanun and Sharia: Ottoman Land Law In Şeyhülislam Fatwas from Kanunname of Budin to The Kanunname-i Cedid*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). School of Social Sciences of İstanbul Şehir University.
- Sahillioglu, H. (1975). Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak "Kitabu'l-Kadı" ve "Süfteceler". *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (ss.103-142). Hacettepe Üniversitesi Yayınları.